

TITO

Ivo Goldstein – Slavko Goldstein

Profil Knjiga, 2015., 911 str.

Kakav je naš odnos prema Titovom djelu danas, 2015. godine, kad su propale tri glavne komponente ukupne Titove politike: socijalizam, Jugoslavija i Nesvrstani? I pored sveobuhvatnog sagledavanja Titove ličnosti i djela, odgovor na postavljeno pitanje (str. 16) dijelom se nalazi u knjizi *Tito* autora Ive Goldsteina i Slavka Goldsteina. Knjigu, uz „Sadržaj“, čini 15 poglavlja: I. „Predgovor“, II. „Odrastanje i sazrijevanje (1892. – 1928.)“, III. „Uspón u partijskoj hijerarhiji (1928. – 1934.)“, IV. „Prvi boravak u Moskvi (1935. – 1936.)“, V. „U sjeni Kominterne (1937. – 1940.)“, VI. „Vojskovođa (ljetó 1941. – ljetó 1943.)“, VII. „Prema pobjedi (ljetó 1943. – jesen 1944.)“, VIII. „Rađanje državnika (1944. – 1945.)“, IX. „Autokrat (1945. – 1950.)“, X. Reformator (1950. – 1958.)“, XI. „Suočavanje s dilemama (1958. – 1971.)“, XII. „Čvrsta ruka pod stare dane (1971. – 1980.)“, XIII. „Epilog“, XIV. „Umjesto zaključka“, i XV. „Dodaci“.

Prvo poglavlje, „Predgovor“, počinje rečenicom koja se u Jugoslaviji tjednima oče-kivala, a koju je polako izgovorio urednik Miroslav Lilić u nedjelju 4. svibnja 1980. godine u 18 sati i 55 minuta: *Umro je drug Tito*. Taj je trenutak izabran za početak prikazivanja Titove biografije i repertoara tema iz Titovog života. Autori naglašavaju da se drže maksime da politička biografija poput Titove može biti vrijedna samo kao cjelina koja uvažava sve relevantne činjenice, a ne izdvaja ih niti zaobilazi prema kriteriju simpatija ili antipatija (str. 19). Objašnjeno je i zašto se piše posve jednostavno – *Tito* – iz razloga što ga je tako hrvatska i jugoslavenska javnost pretežno zvala i za života, a i nakon smrti, sve do danas (str. 20). Autori ukazuju na to da djelo bilježe s povijesne distance, s iskustvom teške krize i krvavog raspada socijalističke Jugoslavije, države koju je Tito osmislio, stvorio i njome punih 35 godina upravljao, te da su kao dvije autorske generacije pokušali uravnotežiti ocjenu o Titu (str. 21). A tko je bila osoba koja je naglo uvučena u krug političke vlasti, primorana da napusti sjedala na balkonima, ložama i parketu, prođe pored mjesta za orkestar i da igra posebnu ulogu na životnoj pozornici? Nižući brojne izvore, autori pokušavaju odgovoriti na to pitanje podizanjem klišeiziranog zastora pred čitateljima, sublimirajući jedan više nego neobičan 88-godišnji život jednostavnim riječima: *Ne može mu se odreći, ali se mnogo rjeđe spominje – Tito je bio*

hrabar čovjek (str. 19). Navedeno je da je Slavkov dio knjige onaj koji obuhvaća Titov životopis do jeseni 1940. godine, a da je daljnji tekst napisao Ivo. Svako poglavlje počinje na novoj stranici, kojoj prethode crno-bijele fotografije na cijeloj stranici (od prve poznate fotografije Tita), a koje se odnose na izdvojeno razdoblje, s opisom navedenim na dnu stranice, ispod numeracije i naziva poglavlja, a završava preglednim popisom bilješki o dokumentima i korištenoj literaturi.

Krenut ćemo od, kako se izdvaja, najslikovitijeg Titovog opisa, koji je dao Miroslav Krleža, prikazujući Titovo donekle kamuflirano i preobraženo izdanje: *Izmijenio se mnogo, više od toga, posvema... Pet godina Lepoglave i tri inostranstvovanja kao da su izbrisali s njegova lica onaj izraz naivne i neposredne vedrine, i umjesto nasmijana mlada čovjeka, tu je stajao ozbiljan tihi stranac kome iza stakla njegova cvikera svjetlucaju oči ocalno tamno, gotovo strogo. Tito se vratio kući miran, siguran i jednostavan, kao čovjek koji je u sebi sredio sve svoje sumnje i koji je svjestan svoga poziva* (str. 133). Kao što je Krleža slikovitim načinom izražavanja prikazao Titov izgled u jednom posebnom političkom i društvenom trenutku godine 1936., tako se na samom početku knjige izdvaja sudbonosni međaš četiri godine Drugog svjetskog rata, koje su, navodi se, najvažnije u formiranju Titove političke karijere i njegove ličnosti jer se u tom kratkom razdoblju dogodila izvanredna metamorfoza koja je kominternovskog ilegalca pretvorila u osobu svjetskog značenja i izgradila Tita kao ličnost, a njegove stavove i akcije u mehanizam koji je sljedećih desetljeća određivao kolektivne i pojedinačne sudbine dvadesetak milijuna stanovnika zemlje kojoj je bio na čelu (str. 17). Poveo je goloruku vojsku u rat protiv četiri okupacijske vojske – njemačke, talijanske, mađarske i bugarske – a i protiv desetak njihovih domaćih političkih i vojnih saveznika. Navodi se da je Tito rijedak političar i državnik koji se uspješno suprotstavio i Hitleru i Staljinu (str. 19). Naglašava se da je Tito ujedno zaista bio i staljinist (str. 168), kasnije u tekstu – Tito je bio boljševik (str. 121), ali i komunist, zagovornik centralizma, ali i decentralizacije, bio je bonvivan, čak i svojevrsni plejboj, te da svi prihvaćaju činjenicu da je bio velika ličnost svoga vremena, da je obilježio ne samo povijest eksjugoslavenskog prostora, nego i svjetsku povijest (str. 19).

U drugom poglavlju, „Odrastanje i sazrijevanje (1892. – 1928.)“, sagledano je naslijeđe, odgoj i šira društvena zajednica. Tito je rođen 7. svibnja 1892. godine u Kumrovcu, kao sedmo od petnaestero djece Franje i Marije Broz, rođene Javeršek. Sjeverozapadni dio Hrvatskog zagorja, tada među najnerazvijenijim dijelovima Austro-Ugarske, bio je bez industrije i prometnica, s oskudnom mrežom škola, nepismenošću koja se penjala do 80 posto i izrazitom agrarnom prenaseljenošću. Izdvaja se da u kuću u Kumrovcu nikada nije kročio liječnik. Cijelo imanje bilo je rasprodano 1913. godine zbog dugovanja bankama (str. 27), a 1920. godine bila je prodana i obiteljska kuća. Za oca se kaže da je bio dobroćudan i društven, mek i bez autoriteta, a za majku da je bila iz dobrostojeće slovenske obitelji, marljiva, štedljiva, sa smislom za red i čistoću, kao i

to da je u kući vodila glavnu riječ. Veći dio djetinjstva mali Josip proveo je u Podsredi kod djeda Martina Javeršeka, gdje je bio pošteđen oskudice. Prvi razred tek otvorene kumrovečke škole ponavljao je jer više nije znao hrvatski, nego samo slovenski (str. 28). Kao pragmatičan promatrač života oko sebe, zaključio je da Crkva ne pomaže narodu da se oslobodi neimaštine, nego da je upravo suprotno. Stoga je vrlo rano raskrstio s Crkvom i s vjerom. Ostao je sasvim slobodan prostor za jednu novu vjeru koja se zvala klasna svijest, a koju je kao momak svesrdno prigrlio čim se s njom nešto kasnije kao mladi radnik susreo u gradu (str. 29). U ljeto 1907. godine sa štabnim narednikom carske i kraljevske vojske Juricom Brozom, svojim bratićem, uz privolu oca Franje, krenuo je iz Kumrovca u Sisak (str. 30). Napušta gostioničara Ignaca Striegela, za kojeg je kratko radio, i odlazi majstoru Nikoli Karasu, kod kojeg je izučio bravarski zanat. Razdoblje od jeseni 1910. do jeseni 1913. godine obilježilo je potucanje za poslom, privremeno zapošljavanje i gubljenje posla, stalno odlaženje u nepoznato i traženje boljeg (od Zagreba preko Plzeňa, Münchena do Bečkog Novog Mjesta). Čak je razmišljao o tome da se preseli u Ameriku. Pješačio je od Ljubljane i stigao samo do Trsta, kazujući 30 godina kasnije jednom američkom novinaru, da je bio „presiromašan za taj put“ jer je čak i najjeftinija karta za njega bila nedostižno skupa (str. 34). U narednih deset godina osvojit će 1. svibnja 1914. godine drugu nagradu na općem austrougarskom vojničkom natjecanju u mačevanju u Budimpešti (str. 36), završiti podoficirski tečaj i postati vodnik, promijenit će 30-ak obitavališta (str. 42), preko Srednjeg Povolžja do Jekaterinburga, proći četiri zatvora (od Petrovaradinske tvrđave, zarobljeničke bolnice samostana Svijažsk kraj Kazana, gdje je naučio svirati klavir, zatvora Petropavlovske tvrđave u Petrogradu, do kungurske tamnice), nekoliko zarobljeničkih logora, steći iskustvo drinskog i karpatskog fronta, proći lakše ozljede i teško ranjavanje od strane Čerkeza, preživjeti svjetski rat, Oktobarsku revoluciju i građanski rat. U općoj pometnji i vrtlogu kretanja prihvatilo ga je i polunomadsko kirgisko pleme (plemenski glavari Isaija Džaksenbajev). Godine 1918. u Omsku u pravoslavnoj crkvi oženio se Pelagijom Denisovom Belousovom. Ona ga opisuje kao *čovjeka smiona, domišljata, brzih rješenja i uvijek optimistična*, u kompliciranim zbivanjima *blistavo se snalazio* (str. 39). Socijalist po uvjerenju (str. 36), početkom 1920. godine potpisuje pristupnicu za jugoslavensku sekciju Ruske komunističke partije (boljševika) (str. 39). Nešto kasnije u tekstu kaže se da je postao komunist prije nego što je zavirio u Marxa (str. 51). Nakon sedam godina izbjivanja, zajedno sa ženom Ruskinjom, vraća se u domovinu, tada novu državu, Kraljevinu SHS. Zaposlio se u bravariji Filipa Bauma u Radićevoj ulici u Zagrebu i učlanio u Komunističku partiju Jugoslavije (KPJ), koja je tada imala oko 65.000 članova. Nakon Obznane, zapošljava se kao mehaničar u motornom mlinu Samuela Polaka u Velikom Trojstvu kod Bjelovara (str. 41), gdje ostaje četiri i pol godine (str. 42). Nakon kumrovečkog, to je najmirnije razdoblje na cijelom životnom putu Josipa Broza Tita, koje je između ostaloga obilježila i duboka žalost zbog rane smrti troje prvorodene djece. Če-

tvrtu dijete, sin Žarko, rodilo se 2. veljače 1924. godine. Autor navodi da je politika, a ne tihi obiteljski život, bila Brozova sudbina, od koje on nije niti htio pobjeći (str. 43). Slijedom okolnosti, odlazi u brodogradilište u Kraljevici, a u javnim glasilima objavljuje tekstove u kojima opisuje neljudske prilike u kojima je živjelo radništvo (str. 46). Navodi se da je Broz prestao biti radnik tek u 35. godini. Sekretar legalnog Oblasnog odbora Saveza radnika metalaca, industrije i obrta Jugoslavije postaje u proljeće 1927. godine, i gotovo istodobno biva kooptiran u ilegalni Mjesni komitet KPJ za Zagreb (str. 48). Kroz intenzivni partijski rad pokazuje se Brozov organizatorski uspjeh i dokazana odanost. Nadvladavanje frakcionaštva, sektaštva i koterijaštva pokazano je prihvaćanjem Titova posebnog izvještaja – koreferata na Osmoj konferenciji KPJ za Grad Zagreb. Autor izdvaja da je ta konferencija iz naknadne retrospektive imala dalekosežne posljedice. Odškrinula je vrata prema vrhu vlasti jednom čovjeku koji je strasno zastupao dvije dogme: dogmu o svemoći klasne organizacije, dakle partije, i dogmu o klasnoj borbi kao jedinom putu u bolju budućnost. Na dogmu o svemoći organizacije, na nedodirljivom fetišizmu jednostranačkog političkog sustava, uporno je ustrajao do posljednjih dana života (str. 54). Prethodno se kaže da je s tom tvrdom predrasudom, u državi kojom je jednopartijski vladao, blokirao tendencije prema demokraciji koje su se povremeno javljale, i dijelom skrivio slom sustava, što je u krajnjoj konzekvenci dovelo i do raspada države u ratu i krvi (str. 50-51).

U trećem poglavlju, „Uspon u partijskoj hijerarhiji (1928. – 1934).“, navedeno je kako su to razdoblje obilježila uhićenja, konspiracija, kamuflaža, tajna boravišta, šest tjedana zatvora u Ogulinu, „Bombaški proces“ koji je počeo 6. studenoga 1928. godine i trajao četiri dana, na kojem je impresionirao brojnu publiku, novinare i suce (*Priznajem da sam član ilegalne KPJ, priznajem da sam radio na širenju komunističkih ideja i propagirao komunizam... ne smatram ovaj sud kompetentnim, već samo sud svoje partije...*, str. 65), te pet i pol godina robovanja u kaznionicama Lepoglave (gdje je dopunio skromnu naobrazbu, str. 67), Maribora (u dugim i hladnim zimskim večerima najveći luksuz zatočenicima je pružala mala peć za grijanje na ugljen, koju su duhovito nazivali *buržujkom*, str. 74) i Ogulina (iz ogulinske Frankopanske kule pušten je na slobodu 12. ožujka 1934. godine). Supruga Pelagija također je uhićena, a 1929. godine sa sinom Žarkom odlazi u Rusiju (str. 76). Na sjednici Politbiroa od 11. srpnja 1934. godine u Beču Josip Broz kooptiran je za člana Centralnoga komiteta KPJ. Od tog vremena Broz postaje Tito (šifra postaje ime po kojem će poslije postati poznat, str. 82). Autor ukazuje na to da je Tito još iz svoje zagrebačke, predrobijaške prakse stekao averziju prema svim grupaškim sukobima unutar rukovodstva i tada ih je, a potom i do smrti, *a priori* smatrao štetnima (str. 90). Neposredno prije autor navodi da, kada netko 35 godina svog života sazrijeva i napreduje relativno polako, a onda odjednom bukne tolikim aktivizmom, to znači da je napokon našao pravi životni poziv. Za Josipa Broza Tita to je u širem smislu bila politika, a u neposrednom i užem – rukovođenje organizacijom (str. 50).

U četvrtom poglavlju, „Prvi boravak u Moskvi (1935. – 1936.)“, autor sagledava Titov prvi boravak u Moskvi, upoznavanje sa „štabom svjetske revolucije“ i njegovim funkcioniranjem (str. 97). Izdvojen je atentat u kojem je 1. prosinca 1934. godine u Lenjingradu ubijen Sergej Mironovič Kirov, Staljinov najbliži suradnik. Uslijedila su masovna uhićenja i uskoro masovne likvidacije, a Tito je, kako se izdvaja, putovao u epicentar potresa (str. 91). Pod kodnim imenom Friedrich Walter, Brozovim trajnim pseudonimom u Kominterni, Tito je boravio u hotelu Lux u nekadašnjoj ulici Maksima Gorkog, današnjoj ulici Tverskaja (str. 99). Ukazuje se na to da je Titova suzdržljivost u komunikaciji za vrijeme prvog boravka u Moskvi (kao i na sastancima u zauzimanju stavova *pro* i *contra*, str. 113) za vrijeme prvog boravka u Moskvi vjerojatno bila jedan od faktora koji mu je pomogao da se dvije-tri godine kasnije nađe među rijetkim jugoslavenskim komunistima koji će iz Moskve izvući živu glavu (str. 101). Kao relativno niži činovnik u Kominterni, Tito nije bio u položaju da bilo o čemu odlučuje, ali njegova osobna politička saznanja na tom su se poslu naglo širila (str. 102). Odjednom je probleme KPJ vidio iz aspekta koji mu je u zemlji bio nedostupan i počeo ih smještati u međunarodne relacije. Rastava braka s Pelagijom sporazumno je registrirana u Moskovskom rajonu 19. travnja 1936. godine (str. 118). Četiri dana prije odlaska iz Moskve na ilegalni rad u Jugoslaviju Tito se, 13. listopada 1936. godine, vjenčao s Lucijom Bauer, *alias* Johannom König (kasnije brak nije postojao, ali nije bio niti sudski razvrgnut, str. 122). Treća Titova supruga, Herta Haas, smatrala je da je *kod njega (Tita) postojala proturječnost, s jedne strane bio je neobično porodičan čovek, a s druge to mu je stalno ometalo revolucionarni život* – koji je ipak imao prioritet (str. 120). Autor navodi da Tito nije bio vizionar ni ideolog, ali imao je svoju borbenu političku viziju i simplificiranu ideologiju. Izvanredni politički instinkti i organizatorski talenti, u hrvanju s neslućeno teškim okolnostima, iznijet će ga na čelo jedne minijaturene ilegalne partije, sa svega nekoliko tisuća članova, s kojima će hrabro bordižati kroz dramatične tokove narednog desetljeća (str. 125).

U petom poglavlju, „U sjeni Kominterne (1937. – 1940.)“, autor razmatra Titov prvi politički razlaz s drugovima koje je cijenio (Čopić, Cvijić), a koji je bio prisiljen obaviti na nedrugarski ružan način (str. 131), zatim pad Milana Gorkića i „ekspediciju“ broda „La Corse“ (Korzika, str. 143-148), drugi i treći put u Moskvi. Izdvojen je iz tog razdoblja najvažniji Titov tekst, *Pismo za Srbiju*, što ga je iz Beča 2. studenoga 1936. godine uputio Veselinu Masleši, u to vrijeme glavnom čovjeku za veze Centralnoga komiteta s organizacijama KPJ u Beogradu i Srbiji (str. 132), kao i susreti s Krležom, gdje u jednom od njih podsjeća Krležu *da smo u koloni, da iz nje ne smijemo izostati, jer smo izvan kolone izgubljeni* (str. 141). To je prijateljstvo opstalo kao životna konstanta (str. 140). Objašnjavajući iz današnje perspektive „gnjusnu predstavu“ u kojoj su kao neprijateljski špijuni strijeljani najsposobniji generali Crvene armije i svi članovi Lenjinova Politbiroa osim Staljina i Trockog (koji je ubijen u atentatu 1940. godine),

autor navodi kako je fanatizam veliki neprijatelj logike, te s tim u vezi kaže da su Tito i njegovi najbliži suradnici te mnogi članovi KPJ bili fanatici (str. 137). Opisano je razdoblje čekaonice za Moskvu (osam mjeseci bez ikakvog financiranja iz Moskve, str. 149), u kojem je firma (partija) sačuvana od potresa (str. 151, 153), i donošenje odluke bez odobrenja Kominterne da će osobno otići u zemlju i stvoriti privremeno rukovodstvo (str. 153), zatim kako je Josip Kopinič, u srpnju 1938. godine, uoči prvog posjeta novog britanskog kralja Georgea VI. Francuskoj, kada je pariška policija preventivno uhitila i protjerivala sumnjive strance, posebno Jugoslavene, smjestio Tita u najveću moguću sigurnost, u dvorac kraj Pariza, vlasništvo španjolskog markiza (str. 157). Autor ukazuje na moralnu ružnoću Titova postupka vezano za listu devetnaestorice i kaže, *de facto* je podržao likvidacije. Nagrdio je grobove svojih suparnika iz robijaških dana, sindikalnih suboraca za radnička prava, najboljih pouzdanika iz ilegale, ljudi s kojima je dijelio dobro i zlo u mnogim prilikama i koji su mu obilno pomagali kad je bio nezaposleni beskućnik i na početnim usponima u karijeri (str. 170-171). Na Petoj zemaljskoj konferenciji listopada 1940. godine Tito je izabran u Politbiro, a potom i za generalnog sekretara. Bilo je to prvi put nakon 1920. da je generalnog sekretara izabralo partijsko članstvo, a ne Kominternu (str. 187).

Šesto poglavlje, „Vojskovođa (ljetno 1941. – ljetno 1943.)“, počinje kazivanjem o okolnostima preseljenja Tita i suradnika iz Zagreba u Beograd i izdvaja da su stvari vrlo prozaične (str. 201). No usto se odvijala privatna drama. Supruga Herta u visokoj trudnoći, dana 22. svibnja otpratila ga je na Glavni kolodvor, gdje se s krivotvorenim dokumentima ukrcao u vlak i napustio Zagreb, u koji će se vratiti pune četiri godine kasnije. Brigu o trudnoj supruzi prepustio je prijatelju Vladimiru Velebitu, koji je Hertu odveo u rodilište, gdje je 24. svibnja rođen Aleksandar – Mišo. Pišući o fazama ustanka, autor izdvaja da je u tim trenucima, osim njemačkih obavještajnih službi, Tito jedini na tadašnjem jugoslavenskom prostoru imao informacije o ustaničkom potencijalu u zemlji (str. 204). Naglašena je Titova osobna hrabrost odlaskom u partizane 17. rujna, iz Beograda prema Užičkoj Požegi (str. 209), čije će područje uskoro postati centar oslobođenog teritorija u zapadnoj Srbiji. Partizanski se pokret tada stvarao praktički ni iz čega. Opisana je i drama unutarnjopolitičke prirode vezano za vođu četničkog pokreta pukovnika Dražu Mihailovića (str. 212-218). Ukazano je i na sljedeće: Titovo dugo izlaganje svojih ljudi frontalnim napadima Nijemaca (str. 222-223, 224, 229, 236, 261), promjena koncepcije ratovanja – obrana gerilskim načinom (str. 208), savjetovanje u Stolicama (kod Krupnja, str. 210), zarobljavanje od strane partizana čak tristotinjak njemačkih vojnika, na što je Hitler reagirao 16. rujna naredbom o slamanju ustanka svim sredstvima (str. 210), problem koji nije riješio vezano za razgraničenje ingerencija komandira i političkih komesara (str. 211, institucija političkog komesara u jedinicama JNA bit će po osobnoj Titovoj naredbi ukinuta 1953. godine), pogibija cijelog Radničkog bataljona, povlačenje iz Užica prema Zlatiboru 29. studenoga, organiziranje otpora

u kojem je prema vlastitim riječima *postao komandant voda* (str. 223), tragedija ranjenika na Zlatiboru (str. 224), osobna gotovo potpuna slomljenost (str. 225), ubrzano učenje iz vlastitih pogreški (str. 229, 261), sužavanje i širenje baze pokreta (str. 232), „lijeva skretanja“ zbog kojih su partizani u to vrijeme gubili podršku velikog dijela naroda u Srbiji i Crnoj Gori (str. 233), razdoblja nerealnog optimizma, čak i naivnosti, ali i nimalo prikrivenog straha da će nastupiti teški trenuci (str. 239), neposredno rukovođenje u bici za Livno (str. 246), zadržavanje u selima, visoko u planinama (str. 246); potom da je znao naređivati „da se ne pretjeruje u strijeljanju“ (str. 256), da je znao ići na čelu kolone kad nije bilo vodiča ili kad su i vodiči zalutali, znao i sam zalutati, ali i pronaći pravi put; da je u lipnju 1942. godine u dolini Sutjeske popravljao pokvareni mlin oko pola sata sve dok nije proradio (str. 258); kada su se partizanske jedinice našle stiješnjene između Nijemaca, Talijana i četnika, Tito se osjećao kao u klopci, štoviše nakratko se izgubio jer je iz Vrhovnog štaba stigla naredba da se s ranjenicima krene prema sjeverozapadu, a poslijepodne naredba „na lijevo krug“ dolinom Rame prema Neretvi (str. 267); nevjerojatan napor (str. 269), javljanje podređenima *sada jedemo konje bez hljeba*, ranjavanje u šumi Milinklade u dolini Hrčavke (pritok Sutjeske, str. 274), isticanje njemačkog general-majora Rudolfa Lüttersa u operaciji „Schwarz“ kako su *komunističke snage pod Titovom komandom odlično organizirane, vješto vođene i da raspoložu borbenim moralom koji izaziva čuđenje* (str. 278), još jedan prelazak Jahorine pješice, nakon kojeg slijede, što Tito kasnije nazva, „šetnje oko Ponijerke“ (selo na Milan-planini) jer su *Nijemci bili i iza nas i ispred nas*, kao i prelazak Vrhovnog štaba rijeke Bosne noću (*moralni gaziti*, str. 281) te dolazak u Jajce, gdje će boraviti sljedeća četiri i pol mjeseca (str. 282). Posebna je priča o Davorjanki Paunović Zdenki, mladoj beogradskoj studentici *skojevki*, kasnije Titovoj tajnici, daktilografkinji i domaćici, o Titovoj vezi s njom, kao i o Titovom odgovoru starim revolucionarima kojima je ta veza bila neprilična (str. 259).

U sedmom poglavlju, „Prema pobjedi (ljetu 1943. – jesen 1944.)“, izdvojena je raspisana njemačka nagrada za Tita u iznosu od *100.000 rajhsmaraka u zlatu* (str. 293), zatim procjene komandanta Jugoistoka, feldmaršala Maximiliana von Weichsa, da je *najopasniji neprijatelj* na jugoistoku Europe Tito, zatim procjene brigadnog generala Fitzroya Macleana, koji je vodio prvu službenu savezničku (britansku) vojnu misiju, da se radi o *energičnom, odlučnom i inteligentnom čovjeku koji ima smisla za humor* (str. 294-295), da su i Moskva i London poprilično točno već od jeseni 1941. godine znali što se zbiva u Jugoslaviji (str. 307), Macleanovo izdvajanje nezavisnog Titovog pogleda; da je Tito glavni *ključ* jugoslavenskog problema (str. 314), da se riječ „opkoljavanje“ ponekad shvaćala gotovo katastrofično, dok je za Vrhovni štab i partizane općenito „to stanje predstavljalo skoro normalu“ (str. 320), zatim dani dezorganizacije i osmodnevnih *putešestvija* od Drvara do Kupreškog polja, do stajanja na komandnom mostu na britanskom ratnom brodu na putu od Barija prema Visu (str. 321).

U osmom poglavlju, „Rađanje državnika (1944. – 1945.)“, navedeno je proturječje za Tita osobno, rast samosvijesti, iz gerilskog vođe pretvarao se u državnika, a istodobno više nego ikad ovisio je o stranoj vojnoj sili, odnosno Britancima (str. 329), zatim to da je Tito želio impresionirati Churchilla te da će se pokazati da je Churchill bio impresioniran Titom bez obzira na njegov gaf s oblačenjem (str. 336); izdvojeno da je znao mjeru, klonio se nepotizma (str. 336, 432, 494); javljanje njegovom zamjeniku Rankoviću i Arsi Jovanoviću: *Za Srbiju dajem naređenja ja. Prestanite s vašim davanjem naređenja* (str. 343); potom isticanje da Jugoslavija *neće biti moneta za potkusurivanje* (str. 351), naučivši umijeća ekvilibriranja, lakše je od početka pedesetih znao ekvilibrirati između blokova (str. 352); od strane njemačke vojske nametanje frontalne borbe na tzv. Srijemskom frontu i izdvajanje da je „posebno demoraliziralo to što je Tito osobno dan prije njemačkog protunapada obišao položaje Prve armije“ (str. 357), da odluke o strijeljanju Ranković nije mogao donijeti sam bez Titove suglasnosti (str. 362, 367); primjer proglašenja britanskim špijunima i strijeljanje bez ikakve prave istrage stomatologa dr. Lea Wilfa i njegove supruge Irene, rođene Neufeld, prevoditeljice s engleskog (str. 363), zapadanje u proturječja, rascijepljenost između poriva za osvetom i za praštanjem, između želje da likvidira višegodišnje smrtne neprijatelje i političke mudrosti da bude onaj koji će prekinuti lanac međusobnih osveta (str. 365), objašnjavanje da „fašizam neće biti uništen“ ratnom pobjedom (str. 369), da se posljednjih mjeseci rata i odmah nakon njega diljem tadašnje Jugoslavije događalo mnogo toga što Tito nije kontrolirao (str. 372), donošenje Ukaza o pomilovanju i amnestiji 3. kolovoza 1945. godine (str. 381), poticanje agrarne reforme i kolonizacije (str. 390) te isticanje parole „nema više povratka na staro“ (str. 393).

U devetom poglavlju, „Autokrat (1945. – 1950.)“, izdvojena je fingiranost demokracije izbora (str. 414), ukazano je na Tita kao apsolutnog gospodara i kontrolora svih ključnih procesa u državi – predsjednik države i Vlade te prvi čovjek KPJ, kaže se da mu je ostao instinkt da treba pomoći običnom čovjeku mimo uobičajenih administrativnih procedura (str. 415), da je njegovim dekretom iz 1947. godine u Beogradu osnovano Jugoslovensko dramsko pozorište kao reprezentativno jugoslavensko kazalište (str. 420), kao i to da je mobilizatorski efekt radnih akcija pretpostavio ekonomskoj logici, odnosno poticao je voluntarizam (str. 423). Vezano za privatni život, navedeno je da je Davorjanka umrla u svibnju 1946. godine u sanatoriju Golnik (kod Kranja), a pokopana je u krugu Belog dvora u Beogradu (str. 430). Slijedilo je upoznavanje i vjenčanje s Jovankom Budisavljević u travnju 1952. godine u dvorcu Dunavka kod Iloka (str. 431). Jovanka Broz bila je četvrt stoljeća svojevrсна institucija (nije bilo lako biti Titova žena, ali gledajući s Titove strane, još je teže bilo biti Jovankin suprug, str. 432, 778). Posebnost je Titov smisao za humor: suradnike koji su ostajali u Beogradu pozdravio je s *čuvajte mi Jugoslaviju*, što je aluzija na kralja Aleksandra i njegov put u Marseilles 1934., gdje je i ubijen (str. 437); na povratku iz inozemstva 1979. godi-

ne, vidjevši najbliže suradnike kako ga čekaju na pisti: *Tamo su. Dobro je, režim je još na vlasti – možemo se iskrcati!* (str. 438), kao i na temu zdravlja: *osamdeset sedma, a već – išijas!* (str. 790). Vezano za Rezoluciju Informbiroa, navedeno je da su Staljinovo pismo Titu uručili sovjetski ambasador Lavrentijev i otpravnik poslova Armjaninov u vili Weiss u Zagrebu (str. 454) te da je veliki šok, kako za jugoslavensku javnost, tako i za Staljina i njegove suradnike, bilo objavljivanje Rezolucije Informbiroa 30. lipnja u novinama i na radiju (str. 457). Izdvojeno je, gledajući u širem povijesnom kontekstu, kako je Titova povijesna zasluga bila ta da je prvi počeo demontirati kremaljski imperijalizam (str. 466). Navedeno je da je osvajao mase govorničkom vještinom (str. 486), ukazuje se na to da su čak i hodočasnici u Mariju Bistricu u Hrvatskom zagorju nosili Titovu sliku (str. 498). Za njegov 70. rođendan (1962.) izgrađen je u Beogradu Muzej 25. maj s namjerom da pohrani i prezentira brojne poklone koje je Maršal dobivao iz zemlje i svijeta (str. 493). Na sva podilaženja Tito nije mogao ostati imun. Kako su godine prolazile, sve više se pokazivao njegov nekritički, zapravo herostratski odnos prema stvarnosti (str. 494). Istaknut je primjer za njega izgrađene vile Zagorje u jesen 1964. godine u Zagrebu, što je popratio riječima: *Ovo ste pravili za sebe, a ne za mene.* Vezano za gradnju tih vila, stjecao se dojam da se, zamoren od svega, na kraju tomu naprosto predao (str. 495).

U desetom poglavlju, „Reformator (1950. – 1958.)“, vezano za propast zadrugarskog eksperimenta, izdvojeno je da Tito za probleme sela nije direktno odgovoran, ali indirektno svakako jest (str. 521). Po pitanju reformi pred barijerama, navedeno je da nije bez osnove pretpostavka – da je Staljin duže poživio, Tito bi vjerojatno duže ustrajao u reformama (str. 535). Ambasador SAD-a u Moskvi i Beogradu George Kennan tvrdi da je Tito, „ne krijući svoja uvjerenja, otvoreno tvrdio da je dobar komunist-marksist i nije nikada htio da se stvara dojam kod sugovornika da je nešto drugo“. S druge strane pokušavao se odmaknuti od dogmatizma; bio je otvoren, pogotovo u svom vremenu i u svom okruženju. Da opiše taj svoj stav, Tito je, prema Dedijerovim riječima, znao govoriti: *Ako sam u džamiji i bio, klanjao se nisam!* (str. 536). Vezano za „zlatno doba titoizma“ (vrijeme 1950-ih i 1960-ih, a dijelom i 1970-ih godina), izdvojeno je da je to bilo razdoblje mira i stabilnosti, u kojem Jugoslavija najednom postaje oaza mira u odnosu na svijet u kojem su i dalje bjesnjeli ratovi (str. 578). Zemlja nije bila neposredno uvučena ni u kakve vanjske krize, iako ih je bilo u neposrednoj i bliskoj okolini (Mađarska 1956., Čehoslovačka 1968., Hladni rat u Europi), a posebno na udaljenijim prostorima (ratovi na Bliskom istoku, u Africi, u Koreji, Vijetnamu itd.). Dva obračuna na vrhu vlasti (Đilas, Ranković) nije popratila značajnija represija. Bilo je to razdoblje kada su se ubirali plodovi velikih prkosa, hrabrog ustanka protiv nacifašizma i isto tako hrabrog otpora staljinizmu. „Razvoj društva“ nije zvučao kao parola, on se ostvarivao (str. 578).

U jedanaestom poglavlju, „Suočavanje s dilemama (1958. – 1971.)“, kaže se da će nemogućnost da se izađe iz ideoloških zadanosti dovesti do kronične krize ekonomskog sustava, koja će s vremenom prouzročiti i krizu cjelokupnog društva (str. 602). Istaknuto je da se Tito u ekonomiju nije razumio, a htio je kao čovjek kompromisa ostati neutralan i zapravo pomiriti dvije suprotstavljene struje (str. 604); da je Tito gotovo desetljeće i pol sjedio na dvije stolice – igrao je važnu ulogu u komunističkom i u nesvrstanom pokretu. U tome on nije vidio nedosljednost, a zapravo je nije niti bilo. No te je dvije dogme do kraja 1960-ih pregazilo vrijeme: pokazalo se da je nesvrstavanje nesposobno da se uhvati ukoštac s izazovima postkolonijalizma, a dogma o jedinstvenosti međunarodnoga komunističkog pokreta s vremenom se rasplinula kao mjehur od sapunice (str. 646). Navodi se da se Tito sve manje uspijeva suočavati i nositi s istinskim problemima što ih je donosila ubrzana demokratizacija (str. 656, 662), da nitko u jugoslavenskom vrhu nije ni približno imao tu karizmatiku snagu kao on, niti je mogao tako čvrsto držati konce u rukama kao on (str. 663). Izdvajaju se Titove riječi sa sjednice Izvršnoga komiteta CK u ožujku 1962. godine: *Mi smo u krizi. Subjektivno – kriza je ovdje, kriza nas samih. U tome je stvar. I to pokazuje ova diskusija* (str. 604), da *naši ljudi dolje vide ove naše svinjarije*, ili nešto kasnije: *Pojedinci se bore za vlast, a ne za rad!*. Putujući Plavim vlakom u Rumunjsku i natrag 23. i 24. studenoga 1971. godine (izgleda da je tada donio odluku o slamanju hrvatskog proljeća), zabilježene su Titove riječi: *Kada biste znali kako ja vidim budućnost Jugoslavije, vi biste se zgrozili*. Svjedoci su zapisali i ovo: *Tako su počeli nacionalsocijalisti. Jugoslaviju neće razbiti. Istupit ću protiv njih* (str. 679).

U dvanaestom poglavlju, „Čvrsta ruka pod stare dane (1971. – 1980.)“, navodi se kako je, gubeći se u općenitostima, Tito tih mjeseci upadao u brojna proturječja. Našao se u procjepu proturječja u koja je sam upao, s jedne strane smatrao je kako neke poslove valja decentralizirati, a s druge strane ta je decentralizacija rastakala centralizam, glavni oslonac njegove vlasti (str. 703). Navodi se da je nudio zastarjele mehanizme za prevladavanje krize, a kad ni to nije funkcioniralo, poduzimao je represivne mjere (str. 715). Istaknuto je da je vanjska politika bila njegov prostor, on se u njoj izvrsno snalazio, da je bio „neprevaziđeni majstor dijaloga“, sa sposobnošću prilagođavanja širokoj skali sugovornika, te da je dominantna crta tih dijaloga „strpljenje prije svega“ (str. 721). Navodi se da je na Desetom kongresu SKJ u svibnju 1974. godine njegov partijski metajezik postao samom sebi svrha (str. 743). Izdvaja se da je sâm odlučio da mu 1979. godine štafetu mladosti preda Albanka, i pozdravne riječi Sanije Hiseni prvi je put odslušao na albanskom (str. 747). Neke od posljednjih Titovih javnih aktivnosti bile su motivirane željom da balansira između Srba i Albanaca (str. 792). Ukazuje se na to da je bio tašt, ali je Jugoslaviju smatrao svojim djelom, pa je na sumnje u kvalitetu tog djela bio jednako osjetljiv kao i na procjenu vlastite uloge u povijesti (str. 750). U šest mjeseci bio je gost triju supersila, SAD-a, Kine, SSSR-a, i Koreje (str. 790, 729). Za BiH je

ustvrdio da *ne pripada ni ovome, ni onome, već narodima koji je od davnina nastanjuju* (str. 791), a govoreći o mjestu na kojem bi želio biti pokopan – *na kraju bum moral u Beograd... Ja pripadam svima* (str. 796). Izdvojeno je da će sistem nadživjeti Tita, no da bi to mogao, morat će postati još rigidniji (str. 744).

U trinaestom poglavlju, „Epilog“, opisuje se novo doba, „doba bez Tita“, i govori o Titu poslije Tita. Autori navode da su prvenstveno nastojali shvatiti i objektivizirati što se to dogodilo, zašto se i kako dogodilo. Između ostalog, navedeno je da se radi o jedinstvenom čovjeku i fenomenu, ne samo u njegovom vremenu. U četrnaestom poglavlju, „Umjesto zaključka“, sagledava se tema Tito i njegovi narodi i narodnosti te tema Josip Broz Tito pred sudom historije. U petnaesto poglavlje, „Dodaci“, uključen je tekst „Tito kao povijesna tema: od znanosti do šunda“, zatim „Kratice“, „Bibliografija“, „Kazalo imena i geografskih pojmova“ te „Bilješka o autorima“.

Različita su gledanja kojima se pokušava sagledati nerješivi hijeroglif zvan Tito. Jedni bi ga doveli u doticaj s terorizmom, drugi mu odaju počast kao zaslužnom preteči i vjesniku narodnog jedinstva, treći izvode dokaze da je diktator, četvrti zastupaju tvrdnju da je autentični tumač revolucije, peti drže da je skromnih pretenzija, šesti da je nepovratno obilježio povijest jugoslavenskih prostora i čitavog svijeta u 20. stoljeću. Da ironija svjetske povijesti sve postavlja na glavu napisano je prije mnogo vremena. Jednako kao i davno izdvojeno pitanje: zar fanatični protivnici prevrata nisu i sami jučerašnji prevratnici? Zacijelo je uvelike prije Drugog svjetskog rata Tito iskusio historijski nemir, dramatične promjene plime i oseke revolucionarne strasti, nade i razočaranja. Kad se sve uzme u obzir, uvjereni smo da je u uzburanim prilikama i okolnostima u kojima je živio, radio i stvarao mogao sagledavati i potvrđivati vjerodostojnost tvrdnji o tome koliko su mase, različite po lokalnoj i nacionalnoj pripadnosti, povezane osjećajem zajedničkih patnji, nerazvijene, bespomoćne i rastrzane između oduševljenja i očaja. Naravno da razumijevanje Tita kao osobe i višesmjernih procesa koji su ga doticali, pokušavali na njega utjecati ili ga oblikovati nije moguće kao sagledavanje samo jednog sudionika.

Shvaćanje Titovih pobuda, između ostaloga, može se dešifrirati kodom Marxovog i Engelsovog *Manifesta Komunističke partije*. Na tom tragu izdvojiti ćemo nekoliko detalja koji su svoju verifikaciju imali u i samom Titovom životu: da proleter nema svojine pokazuje se činjenicom da je cijelo imanje Titovih roditelja zbog dugovanja bankama bilo rasprodano pred početak Prvog svjetskog rata, da je proleterima moderno robovanje (*potucanje za poslom*) oduzelo svaki nacionalni karakter (*u rubrici nacionalnost uvijek pisao 'Hrvat', a kad je postao predsjednik Jugoslavije, te se pripadnosti nije odricao, ali je nije ni isticao*), da komunisti s prijezirom odbijaju kriti svoje poglede i namjere (*Nisam nikada bio ničiji čovjek, nego samo Firme (Partije). Takav ću ostati.*) te da je prvi korak u radničkoj revoluciji podizanje proletarijata u vladajuću klasu, ostvarenje demokracije (*ne gubeći iz vida što nas razdvaja, mi moramo tražiti ono što nas približava;*

to nisu granice razdvajanja, nego granice spajanja; jedinstvo zasnovano na uzajamnoj toleranciji razlika najdragocjeniji politički kapital...). Kada sagledavamo Titov život u tom kontekstu i sukladno s tadašnjim povijesnim zbivanjima, tada se na pitanja koja autori postavljaju u uvodnom dijelu knjige nameće odgovor kao neka vrsta zaključka: ništa nije dobio, naprotiv, sve je izgubio. Te su postavke opet u doticaju s Hegelovim stavom da je sve što postoji vrijedno da propadne. I tako smo opet na početku, s potvrđenom hipotezom da je pokret koji je nastao i razvio se protiv zatečenog društvenog i političkog stanja krčio put novom društvenom evanđelju u kojem je Tito, kao pravi revolucionar, raskidanjem okova branio svoje buduće interese. Uostalom, u teškim danima za vrijeme Drugog svjetskog rata propadali su ostaci tradicija iz prethodnog razdoblja, a ujedno su se uklanjale i prepreke kojima su brojne vanjske i unutarnje razorne sile sprečavale normalan i slobodan život na ovim prostorima. Već je zapaženo da je završetkom Drugog svjetskog rata najproduktivnija tadašnja generacija zapravo ostvarila čudo time što je prevela jedno od najzaostalijih ratarskih društava u Europi u industrijsku epohu društva.

Ukoliko je točno da su revolucije lokomotive historije, stava smo da je Titova borba bila borba za promjenu društvenih odnosa, onih odnosa u kojima je *čovjek poniženo, ugnjeteno, napušteno, prezreno biće*. Iskrenim zanosom i ushićenjem, boreći se za istinu (Belov 1938. godine sumnja da Valter ne govori uvijek istinu), Tito je zapravo oživio napaćeni i posve malaksali narod probudivši njegove potisnute osjećaje vlastite vrijednosti i prepustivši mu novu životnu snagu i polet. Dodatno, svakoj društvenoj epohi potrebni su njezini veliki ljudi i, ako ih ona ne nalazi, ona ih pronalazi, kako kaže Helvétius.

Knjigu *Tito* autora Ive Goldsteina i Slavka Goldsteina odlikuje razumljiv stil pisanja, koji će biti dostupan većem broju čitatelja. Jak dojam izaziva obilje informacija o Titu, kao i izrazito velik broj izvora. Brojni podaci, stručnost i slikovit način izražavanja osnovne su stilske odlike pisanja. Zrcima istine hvatajući veće razdoblje s karakterističnim načinom pisanja, ukazivanjem čas na jedan, čas na drugi smjer, autori su ustrajno slagali mozaik koji bez ikakve sumnje daje značajan doprinos tumačenju Titovoga života i rada. Unatoč tomu, a što treba promatrati u kontekstu opsežnosti same knjige, ima dijelova u kojima je slaba povezanost izdvojenih činjenica i interpretacije koju autori izvode. Knjiga je dobrodošla kao zanimljivo štivo o jednom iznimnom vojskovođi iz Drugog svjetskog rata, prvom građaninu jugoslavenske države i jednom od *patrijarha* Pokreta nesvrstanih. Što se njezina aktualnog trenutka izlaska tiče, preteže posvećenost međunarodne zajednice rješavanju velike izbjegličke krize koja bi po intenzitetu mogla nadmašiti sve do sada poznate, dok se na domaćem terenu donedavno značajan dio sporova o Drugom svjetskom ratu ogrtao ideološkim plaštevima. Dovođeci u vezu sadašnji trenutak s tematikom knjige, izdvojiti ćemo detalj, koji pak ostaje za prosudbu: koliko smisla su imali Staljinovi komplimenti Titu prenoseći navodne

Churchillove pohvale da će nakon njegove (Staljinove) smrti *Tito ostati za Europu?* Uzgred rečeno, uvjereni smo da bi iskustva iz Drugog svjetskog rata jednog od autora dala vrijedan prilog razumijevanju današnjeg svijeta. Knjiga *Tito* autora Ive Goldsteina i Slavka Goldsteina preporučuje se ne samo onima koji se bave međunarodnim odnosima i diplomacijom, nego i svima koji se žele uvjeriti kolika je složenost i istodobno jednostavnost Titove ličnosti.

Vesna Ivanović